

verandering, een gids voor het duister

Jacob voorthuis

Jacob Voorthuis, geboren te Leiden op 22 januari 1960, is in 1988 afgestudeerd als kunsthistoricus en in 1996 gepromoveerd op een interdisciplinair onderwerp tussen architectuurtheorie en filosofie met een proefschrift dat zich toespitste op een kritiek van de maatschappelijke rol van het architectonisch ontwerp. Hij is nu werkzaam als docent in de leerstoelgroep Architectural History and Theory aan de Technische Universiteit Eindhoven.

Het blijkt moeilijk te lokaliseren. Vroeger ligt overal en nergens. Wij dragen het met ons mee in het nu, als beelden, verhalen en herinneringen aan plaatsen. De meest betrouwbare geschiedenissen tonen ons een vroeger dat in vele opzichten niet veel beter was dan het nu; maar, toegegeven, het hangt erg af van waar je naar kijkt. En de toekomst dan? gaat het echt allemaal mis? ja, echt, alles gaat mis. Mensen maken en maken kapot. En dat geldt niet alleen voor mensen. Hoe komen we dan vooruit?

Laatst kwam ik op de trap een student tegen, in antwoord op mijn vraag wat vooruitgang was, zei hij: "VOOrTUiTgang iS gOED!" Hij had iets strijdlustigs in zijn jonge godenblik: hij was overtuigd, zijn ogen schitterden, een ware achilles. niettemin is het een problematisch antwoord op de vraag wat vooruitgang is. Het is dus blijkbaar goed, zonder dat we hoeven weten hoe het er uit ziet. Dat is allerminst bevredigend. Hoe ziet vooruitgang er uit als je het tegenkomt en hoe verhoudt het zich tot het goede?

"En de toekomst dan? Gaat het echt allemaal mis? Ja, echt. Alles gaat mis. Mensen maken en maken kapot."

Laten we bij het begin beginnen, waar de metafoor van *het vooruit gaan* vandaan komt. ik heb een voorkant en een achterkant; als ik mijn lichaam beweeg met mijn voorkant voorop dan heet dat *vooruitgang*. Hetzelfde geldt voor maatschappelijke vooruitgang. Een groep mensen heeft een beeld van het goede dat tevens hun gezicht bepaald en ze bewegen zich met dat beeld voorop, laten zich erdoor leiden. Meer dan een beeld hebben we niet, vooral niet als het goede een *nieuw* idee betreft, een sociale of technische innovatie dat nog niet is ingedaald en verankerd in onze ervaring. Ten bate van de vooruitgang doen we dingen die netjes overeen lijken te komen met het beeld, maar wat de consequenties van ons handelen zijn kan niet zondermeer worden voorspeld. Daarvoor hebben we met dat specifieke beeld dan nog te weinig ervaring.

Laten we het maar even duidelijk stellen: vroeger was alles beter en in de toekomst ligt de ondergang. Het is de ijzeren wet van de profeet: we gaan allemaal ten onder als er niets verandert en iedere verandering dient te worden gewantrouwd; hij zal onherroepelijk mislukken. Doemprofeten hebben altijd gelijk. Ze vinden de cadans van hun onheilsgrafieken in de lange adem: wacht lang genoeg, iedere voorspelling komt uit. je kunt het zo gek niet bedenken. als je het orakel niet vertrouwt, zou je haar kunnen vragen waar dat *vroeger-dat-beter-was* precies ligt.

Het siert de innovator als hij voorzichtig omgaat met zijn innovatie en het siert zijn omgeving als ze hem het geduld geven dat hij nodig heeft om zijn innovatie te ontwikkelen, uit te proberen en aan te passen. als een innovatie snel en roekeloos wordt ingevoerd zijn de voorstanders blij tot het moment dat ze omkijken en de troep onder ogen krijgen die ze hebben achtergelaten. Verandering laat onherroepelijk sporen na. Bovendien blijkt al snel dat mensen die overtuigd zijn van een goed, in hun enthousiasme gaan rommelen met de uiterst gevoelige verhouding tussen doelen en middelen. Voor je het weet heb je de één vervangen voor de ander, en dát is veelal desastreus.

"Zo ben ik: hypocriet én huichelachtig. Ik wil het niet rechtvaardigen."

Daar ligt het probleem misschien wel. Het woord *goed* doet niet wat je ervan verwacht. Het goede, ten bate waarvan je de verandering inluidt, betreft geen vast punt in het landschap waar je vervolgens naar toe beweegt; het goede is niet als een stad of berg dat op een plek te vinden is. Die fout maken mensen vaak. Het goede ligt niet in de dingen zelf, maar in onze verhouding ermee. neem een concreet geval. Het is goed dat ik een smartphone heb, ik heb er veel plezier van, het geeft me veel gemak en zelfs een zeker aanzien. Dat is wat mij betreft vooruitgang. Het is minder goed dat ik met mijn bezit blijkbaar allerlei praktijken gedoog in verre landen waarvan ik weet dat ik die helemaal niet goed vind. ik heb mijn smartphone nog altijd en ben dus, ronduit, hypocriet. Daar eindigt het niet, ik ben ook hoopvol. ik hoop op verandering, dat ik de smartphone mag houden, en wel de nieuwste versie, en dat die praktijken die ik betreur snel zullen veranderen. nu zou men cynisch kunnen worden: "ja ja, nu ben je ook nog huichelachtig; weer zo'n nep-naïeveling die zijn hoop vestigt op verandering en in de tussentijd gewoon doorgaat met zijn gedoogpraktijken." Daarin heeft u in dit geval volledig gelijk. Zo ben ik: hypocriet én huichelachtig. ik wil het niet rechtvaardigen. Het komt wellicht door een zekere gelatenheid: ik tref de wereld aan zoals hij mij voordoet en voel mijzelf niet bij machte hem in mijn eentje te veranderen, dus verschuif ik mijn verantwoordelijkheid naar anderen: "Zij hebben het moeilijk, laat ze er dan wat aan doen"; een alternatief is: "Tja, zo is het nou eenmaal". allebei zwak gezwets. Bovendien weet ik inmiddels dat iedere verandering een donkere kant blijkt te hebben; de kant waar het selectieve en nauwe beeld van het goede dat ik met me mee draag en voorop stel, geen rekening mee gehouden heeft. Ook ben ik dwars: "Waarom is het nu nodig dat mijn smartphone zoveel ellende aanricht?" ik ben bijna in staat mijzelf te overtuigen dat ik mijn smartphone als een soort nobele protestactie hou, om mensen tot verandering te forceren! absurd. Kan het dan echt niet anders? Bestaat er geen win-win verandering?

Het geheim ligt hem in het beeld van het goede dat we voorop moeten stellen en ons handelen daarop kritisch leren toetsen. Dat beeld is niet vrijblijvend het vereist veel discipline. Stel nu dat we een beeld van het goede hadden waaraan niemand zou twijfelen en waaraan iedereen zijn handelen zou willen onderwerpen, een beeld van het goede ten dienste waarvan iedere handeling wordt ontworpen en waartegen iedere handeling kan worden getoetst.

Het zal een beeld moeten zijn dat niet van ons vraagt beter te zijn dan we zijn, want dan weten we dat het nooit zal lukken. Mensen zijn geen goden of engelen, mensen zijn mensen die bovendien tot het onmenselijke in staat zijn. Het zou bovendien een beeld moeten zijn dat geen onderscheid maakt tussen rijk en arm maar beiden in hun waarde laat. Hetzelfde geldt voor huidskleur, fysieke gesteldheid, sekse of zelfs of men nu, of in de toekomst leeft. Ook zullen we niet weten wat we precies aanrichten als we dit beeld van het goede laten leiden, maar we kunnen er in ieder geval op vertrouwen dat we handelingen die met dit beeld ontworpen zijn, onze volle aandacht zullen geven om er ervaring mee op te doen en dat het dan uiteindelijk wel beter gaat. Het gaat hier niet om het bereiken van één of andere utopie, het gaat er om dat onze handelingen zich voltrekken aan de hand van dat beeld van het goede en dat we daarmee een duurzamere samenleving ontwikkelen. Bestaat er zo'n beeld? ja en nee. niet voor iedereen in de wereld zoals deze nu is. Maar ik denk dat zo'n beeld wel voorstelbaar is en niet eens zover weg van ons staat. Sterker nog, ik geloof dat zo'n beeld unilateraal door mensen kan worden geadopteerd in hun handelen. Ze hoeven niet te wachten totdat iedereen zo handelt, want dan zijn we overmorgen nog niet klaar, ze kunnen direct aan de slag. ik denk dat zo'n beeld de uitkomst zou zijn van een gesprek tussen intelligente mensen die de mensheid zoals wij hem aantreffen als het uitgangspunt nemen. ik denk dat er uit dat gesprek een beeld zou voort komen dat zal lijken op het volgende: We willen allemaal waardig kunnen (over)leven in de wereld die ons gepresenteerd wordt. Of er meer is dan dit leven kunnen we vanuit wetenschappelijk oogpunt niet zeker weten. Dat we ons zorgen maken over anderen en hoe we de wereld achterlaten aan de volgende generatie(s) siert ons. Dat we mensen die talenten zijn geschonken hun gang laten gaan in het ontwikkelen daarvan is tof. Dat we mensen die het moeilijk hebben helpen door ook hun kansen op een waardig bestaan te geven is goed. Dit leidt tot een volgende stelling:

de maatschappij is een instelling, door ons gevormd en onderhouden, die er op gericht moet zijn de mens in zijn meervoudigheid een waardige plek te geven in zijn omgeving.

Dat betekent dat veranderingen er op gericht moeten zijn een maatschappij en leefklimaat te scheppen en te onderhouden waarin mensen die waardige plek kunnen innemen, waarin mensen hun vermogens en talenten kunnen ontwikkelen, en zolang dat geldt voor alle mensen, ook de mensen van de toekomst, dan zou toch niemand iets tegen zo'n beeld in kunnen brengen. Dit lijkt mij een onbetwistbaar goed waar iedere mogelijke handeling mee kan worden ontworpen en waartegen diezelfde handeling kan worden getoetst in de ervaring en worden verbeterd. ik heb er, in de vijf-en-twintig jaar dat ik dit beeld nu voor me heb, geen speld tussen kunnen krijgen.

En om zo'n beeld van de maatschappij te realiseren hebben we eigenlijk niet meer nodig dan een respect voor de klassieke deugden: vriendelijkheid, beleefdheid, openheid, loyaliteit aan de werkelijkheid, generositeit ten aanzien van het onzekere, eerlijkheid, empathie en compassie, liefde voor de wereld en zo zijn er nog wel een paar. Haalbare zaken in de meeste situaties.

U begrijpt wellicht ook dat zo'n beeld van het goede niet bij iedereen leeft. andere beelden van het goede berusten op een nauwer kader, gaan uit van een beeld dat er op gericht is de scheiding tussen *wij* en *hun* te verduidelijken, om aan te tonen dat dit beter is dan dat: mijn religie is beter dan die van jou. Hetzelfde geldt voor mijn soort/ land/ sekse/ huidskleur/ economische toestand/ auto/ smaak/ smartphone. Dat mag ook allemaal waar zijn ten aanzien van een specifiek doel of goed, maar juist daarom hebben we een nog groter goed nodig, één die dit soort meningen en verschillen ondergeschikt stelt aan een fundamenteel gegeven: de mens in zijn omgeving. Dit is moeilijk, want het woord *beter* is een betrekkelijk begrip. Het meet een verandering aan een beeld van het goede dat doorgaans toegespitst is op een specifiek goed of doel: *dit* is beter dan *dat*. Bovendien willen we het verschil duidelijk zien, dus evalueren we verandering aan zaken die direct meetbaar zijn en, laten we eerlijk zijn, we zijn nog niet zo goed in het meten van zaken die complexer zijn dan winst, kwantitatieve groei en zichtbare verschillen. als het goed is wit te zijn, hebben zwarte mensen het nakijken. als het goed is meer winst te maken, heb je 's ochtends vroeg voor de badkamerspiegel de vraag te beantwoorden wat je daar voor over hebt. als het goed is te groeien als bedrijf dan heeft de directeur dezelfde vraag te beantwoorden. Zo is het. niet anders.

Er is geen sluproute naar het goede het duldt geen olifantenpaadjes; er is geen utopie waar de dagelijkse beslissingen ons uit handen worden genomen. Het leven is dagelijkse praktijk, iedere dag weer, je krijgt er vieze handen van. iedere dag word je geconfronteerd met de vraag naar het goede en hoe jouw handelingen zich daartoe verhouden. Het is aan jou hoe je die vraag telkens weer beantwoordt. Daarop zet je de verandering in. iedereen heeft een beeld van het goede nodig. Zonder beeld is het onmogelijk te handelen en zonder handelen heet de verandering die daar op volgt stagnatie of rot. je kunt je geweten uitzetten en de consequenties van wat je verricht hebt, proberen te ontlopen. En als dat lukt, dan lukt het. Dan ben je een valsspeler, een oplichter, een fraudeur, een hypocriet, een huichelaar en als je daarmee kunt leven en er mee weg komt, is dat fijn voor je.

ik ben een scepticus ten aanzien van grote stellingen over *onze aard, onze cultuur, onze tijd* en vooral *de vooruitgang*. Dappere uitspraken over grote bewegingen in de geschiedenis zijn niet aan mij besteed. Ze zijn te voorwaardelijk en maken ons tot pionnen in ons eigen spel. Er is natuurlijk weldegelijk ontwikkeling die ons te boven stijgt: ik weet ook wel dat een individu of groep mensen met een bepaald idee van wat zij goed vinden hun stempel kunnen drukken op de maatschappij als geheel, en dat veranderingen dan in het licht staan van die stempel. Maar dit alles vindt plaats binnen een ontegenzeggelijke, fundamentele en veel grotere waarheid, namelijk dat ieder mens bij het begin moet beginnen, als onbeholpen kind in een gegeven wereld. ieder mens moet zijn eigen plek veroveren, en dat gebeurt telkens weer, in eeuwige herhaling, op unieke wijze. iedere grote beweging in de geschiedenis, iedere maatschappelijke vraag, atomiseert in het individu die hem eigen maakt.

“Ik ben een scepticus ten aanzien van grote stellingen over *onze aard, onze cultuur, onze tijd* en vooral *de vooruitgang*.”

De technologische context waarin het leven van mensen, zoals jij en ik, zich afspeelt is radicaal veranderd over de laatste honderd jaar, zo ook onze (gebouwde) omgeving, maar de mens als lichaam-omgevingscomplex niet. Die moet nog altijd leren zijn plek te veroveren, als mens. Dat blijft. En voor mij geldt de mens, en niet de abstractie waarin hij zich laat vangen. ik kijk graag naar verandering, naar mensen die al lerend dingen beter doen, dingen beter maken, ontwerpers die betoverend werken met vormen, hun kennis van licht en schaduw, techniek, hun gevoel voor kleur, textuur en klank, sfeer en comfort, hun enthousiasme voor nieuwe technieken, voor nieuwe, vertrouwde of verrassende omgevingen. ik kijk met afschuw naar de dolheid waarmee machtige mensen zich laten leiden door de meest bizarre waanideeën die ze als *het goede* op hun borst spelden. in die wereld leef ik; ik moet het er mee doen. Omdat ik het niet erg vind mens te zijn, en omdat ik mijzelf en anderen het streven naar een volwaardig leven niet wil ontnemen en iedereen wel een plek wil gunnen, word ik blij als ontwerpers, ondernemers en machthebbers de mens in zijn omgeving centraal stellen, blijkt geven van het begrip dat de mens een onderdeel is van het geheel. Daar past het duurzaamheidsdenken goed in, dat is wat mij betreft een onbetwist goed dat geheel in het verlengde ligt van mijn eerdere omschrijving van het algemeen goed. Het idee dat men bijvoorbeeld af moet van afval, lijkt me niet meer dan vanzelfsprekend. Hoe dat precies moet, is daarmee nog niet gezegd. We moeten het geduld opbrengen om de innovators de ruimte te geven. Tegelijkertijd moeten we oppassen voor het woord *natuurlijk*. Dat woord veroorzaakt veel ellende. Het kan natuurlijk wel zijn dat onze wreedheid een product is van de evolutie, en dus *natuurlijk*. Maar omdat iets natuurlijk is, hoeft het nog niet wenselijk te zijn of bevorderlijk voor een goed samenleven. De evolutie levert onze natuur. Onze beelden van goed en kwaad, evenals onze maatschappij, zijn producten van de evolutie en niet andersom. Veranderen we de omgeving dan hebben we baat bij ander gedrag. Een vriendelijke, eerlijke wereld is eenvoudigweg veel fijner om in te leven. Het hoeft geen egoïstische, nare wereld te zijn; die maken wij ervan, door wat we doen.

“Het hoeft geen egoïstische, nare wereld te zijn; die maken wij ervan, door wat we doen.”

Stel dat we accepteren wat hier staat, wat dan? Dan is de boodschap helder: we moeten handelen volgens dit beeld van het goede, en we moeten iedere handeling hier aan toetsen, liefst van tevoren, maar sowieso er na. We moeten bottom-up denken, uitgaan van onszelf, zoeken naar onze verantwoordelijkheid. Hier is een persoonlijke gids:

- 1 Wordt minder dom. We zijn goed in staat onze evolutionaire beperkingen te boven te komen door middel van de cultuur. Daar hebben we trucjes voor, zoals het leren. Laat de wetenschap zijn werk goed doen en zorg dat je je kennis en vaardigheden op orde hebt.
- 2 Wordt geen vakidoot, een specialist die zijn specialisme niet in de bredere context van de maatschappij kan plaatsen is erger dan dom. Schuil niet in niet-authentieke rollen als “ik ben maar een techneut”. Dat soort mensen zouden op een vriendelijke manier moet worden gedwongen hun gehele onderwijsperiode nog maar eens over te doen en dan vooral met aandacht voor de wereld net buiten hun oogkleppen. Innovatie en creativiteit zijn vrij voor zover ze in dienst staan van het goede. En dat goede bepaal jij voor wat betreft jou handelen.
- 3 Wordt minder lui. We hebben nog altijd last van hinderlijke aristocratische aspiraties: we willen de wereld om ons heen het liefst als slaaf voor ons geprivilegieerd gebruik. We willen leven als koningen. We moeten ons echter beseffen dat een goede koning in dienst staat van zijn omgeving en wekelijks de toilet dient schoon te maken.
- 4 Wordt minder wantrouwend. Dat is makkelijk gezegd natuurlijk, maar er is een verschil tussen wantrouwen en prudentia ofwel voorzichtigheid. De bewijslast ligt altijd bij degeen die iets van je wilt. Komt hij daar niet mee en ga je toch met zijn voorstel akkoord, ga dan later niet zeuren.
- 5 Wordt vriendelijk en aardig. Bejegen mensen zoals je zelf graag bejegend wordt. Wees het voorbeeld van wat je wilt zijn.
- 6 Speel niet vals en saboteer alleen als het echt niet anders kan. De evolutie heeft ons deze trukendoos aangesmeerd: vals spelen, subversie en sabotage werken maar al te goed om een snel en kortzichtig voordeel te behalen, ze werken ook goed wanneer we onze autonomie dreigen te verliezen ten bate van een slecht beeld van het goede dat tegen wil en dank ons wordt opgedrongen. Maar het betreft hier een paardenmiddel, alleen te gebruiken bij noodweer.
- 7 Laat je niet verleiden tot absurd gedrag. Natuurlijk moeten wetten worden nageleefd, maar wetten die stelselmatig tot absurd gedrag leiden hebben dringend hervorming nodig! Liever openlijke burgerlijke ongehoorzaamheid dan vals spel en sabotage.

Het gaat hier om een persoonlijke gids voor de verandering. je kunt hem serieus nemen, je kunt hem naast je neer leggen. Daarin ben je vrij.

